

סיפור המקרא ברכפת הפסיפס של בית הכנסת בחוקוק: דו"ח ביןימים לעונות 2011–2017

רענן בוסתן אוניברסיטת פרינסטון	שועה קיסילביז רשות העתיקות ואוניברסיטת תל אביב	ג'ודי מגנס אוניברסיטת צפון קרוליינה בע"א פל היל
קרן בריט אוניברסיטת מערב קרוליינה	דניס מייזי אוניברסיטת מלטה	

תולדות האתר על-פי המקורות ההיסטוריים

האזכור הראשון של חוקוק במקורות ספרותיים מופיע בספר יהושע יט: לד ושם נזכר המקום כיישוב בתחום נחלת שבט נפתלי.

לא ויהי גבולם מיחלף מלאין בצענים ואדרמי דגקב ויבנאל עד לקום ויהי תצאתיו היידן. לד ושב הגבול ימְהָ אַנְוֹת תְּבוּ וַיֵּצֵא מִשְׁם חַוְקָה וַפְגַע בָּזְבּוֹן מִנְבָּר וּבְאַשְׁר פָגַע מִים וּבְיהוֹרָה הַיְרָדֵן מִזְרַח הַשָּׁמֶש.

הקדמה
חוותת חוקוק שוכנת במרוח הגליל התיכון, כ-6 ק"מ צפונית-מערבית לבנרת. האתר נמצא על ראש גבעה מתונה מוקפת מדרונות המאפשרים עיבוד חקלאי וממערב לה עמק פורה. בשולי הגבעה מצפון נמצוא מעיין עין חוקוק. שרידי היישוב העתיק, ששטו לפי ההערכה יותר מ-30 דונם, מכוונים בחלקו בחורבות הכפר יקוק (כ-15 دونם) מן מהה הי"ט-הכ', שהיה קיים עד 1948.

מבט מהאוויר לכיוון דרום-מזרח ולכנית על האתר החפירות בחוקוק

הכפר העתיק (שטח 2000)

חפירות בשירדי הכפר הקדום (שטח 2000) חקרו מכלול בנייה של שתי ייחידות מוגרים נפרדות, שנבנו בתקופת המאה ה-1 (המערבית) ויחידה 2 (הנורית) ולאחר מכן קור משותף. ייחידה 1 (המערבית) ויחידה 2 (הנורית) נמצאו בבית הכנסת: כל ייחידה מורכבת משני חדרים צמודים. בחצי השני של המאה ה-1 לספרה נספו למכלול הבנייה חדרים ממערב, מצפון ומדרום. קירות הבתים נבנו מאבני שדה שחולק שעבדו, והם השתמרו חלקיים לפחות של יותר מ-2 מ'. רצפות החדרים עשוות מטיח או מעפר כבוש. בחצרות המבנים נמצאו אבני שחיקה, משקولات נל, משקولات שחיטה מאבן, אבן שחיקה מטיפוס Olynthus וכן אבנים אחרות וכן חפצים שונים מעטים. הממצאים מעידים על פעילות עיבוד תוצרת חקלאית לצורכי תושבי הבתים, ואולי זו גם עדות לייצור בכמות תעשייתית במקומות. בדיקות במכון הפלוא-בוטני מביעות על מזיאותן של כמה מאות גודלות של גלעוני זיתים כתושים וצמחי חרדל.

לא נמצאו סימני חורון בשטח 2000. שני מכלולי המגורים ננטשו בסוף המאה ה-1 עד תחילת המאה ה-2 לספרה. במשך הזמן התמוטטו המבנים, תחילה הגות וعليיהם קרסו הקירות. על הרצפות העצבעו רובדי הרס שכלו עפר, שרידי גנות נפולים ובани הקירות, וכן ממצאים שונים ובهم כליא שחיקה וגלגולת אבן, שהייתה מקורה בנהרא על הגג (לא נמצא עדות לקומה שניה). במקצת החדרים שמסביב ליחידות המגורים נמשך השימוש בתקופה המוסלמית הקודמתה.

בית הכנסת מן המאה ה-1 לסתירה ומבנה ציבור מימי הביניים (שטח 3000)

בית הכנסת

שרידי בית הכנסת ונעליו מבנה הציבור מימי הביניים נמצאו תחת שרידי הכפר יוק. בית הכנסת מן המאה ה-1 בננה בתכנית בזיליקה בכיוון צפון-דרום. לבניה קיימת כניסה ראשית בקיר הדромי, הפונה לירושלים, ופתח נספּ משוער היה בקיר המזרחי (ליד כתובות ההקדשה וספין פסיפס הפליטים). שלשה קירות סטילובט, שעלייהם הוצבו שורות העמודים, מפרידים בין אולם התווך והסיטראות במזרח, בצפון ובמערב. מידות המבנה 15x16-20 מ'. רצפת האולם התווך נמוכה ב-20 ס"מ ממפלס הרצפה בסיטראות. הסטילובט המערבי של בית הכנסת ומכתה אותו. מתחת למפלס הקיר המזרחי של בית הכנסת לא נמצאה עדות לקיים רצפת הפסיפס של בית הכנסת אלא בזמנו יותר מזו של בית הכנסת קדום יותר, או מפלס רצפה קדומה יותר של בית הכנסת המתוואר. קיר קדום יותר ושונה בצורת בנינוו וכיוונו נמצוא מתחת סטילובט הצפוני של בית הכנסת, בנראה שריד לבנייה קדום שתפקידו ותאריכו אינם ידועים. שתי אבני גזית צמודות זו לזו, שיצרו מדרגה העולה ממערב

לפי כמה אזכורים בספרות התלמוד, המציינים שמוטה חכמים שפעלו במאות ה-3 וה-4, חוקק היה כפר יהודי בתקופה הרומית המאוחרת והביזנטית. הוא נזכר במסות "חיקוק"/"חוקוק"/"חוקוק", ושננים מתושביו נזכרים בשם זהם. בתלמוד הירושלמי (פסחים א, כז ע"ג) נזכר אדם בשם יוחנן חיקוקיא, שהפקיד אצל רב כייא הגadol בערב פסח שק כפול (טעון על חמוץ) ובו חתיכות לחם. לפי התלמוד הבבלי (פסחים יג ע"א), החכם הופקד אצל יוחנן חוקואה*. במקום אחר (ירושלמי, שביעית ט א, לח ע"ג) מסופר על ריש לקיש שהיה ב"חיקוק" (בב"י ותיקן: "חוקוק") וראה את אנשי המקום "מגלאין בחודל". עוד נזכר בתלמוד היירושלמי (סנהדרין ג י, בא ע"ד) ר' חזקיה חוקוק, חכם מתושבי הכפר, תלמידו של רב כייא.

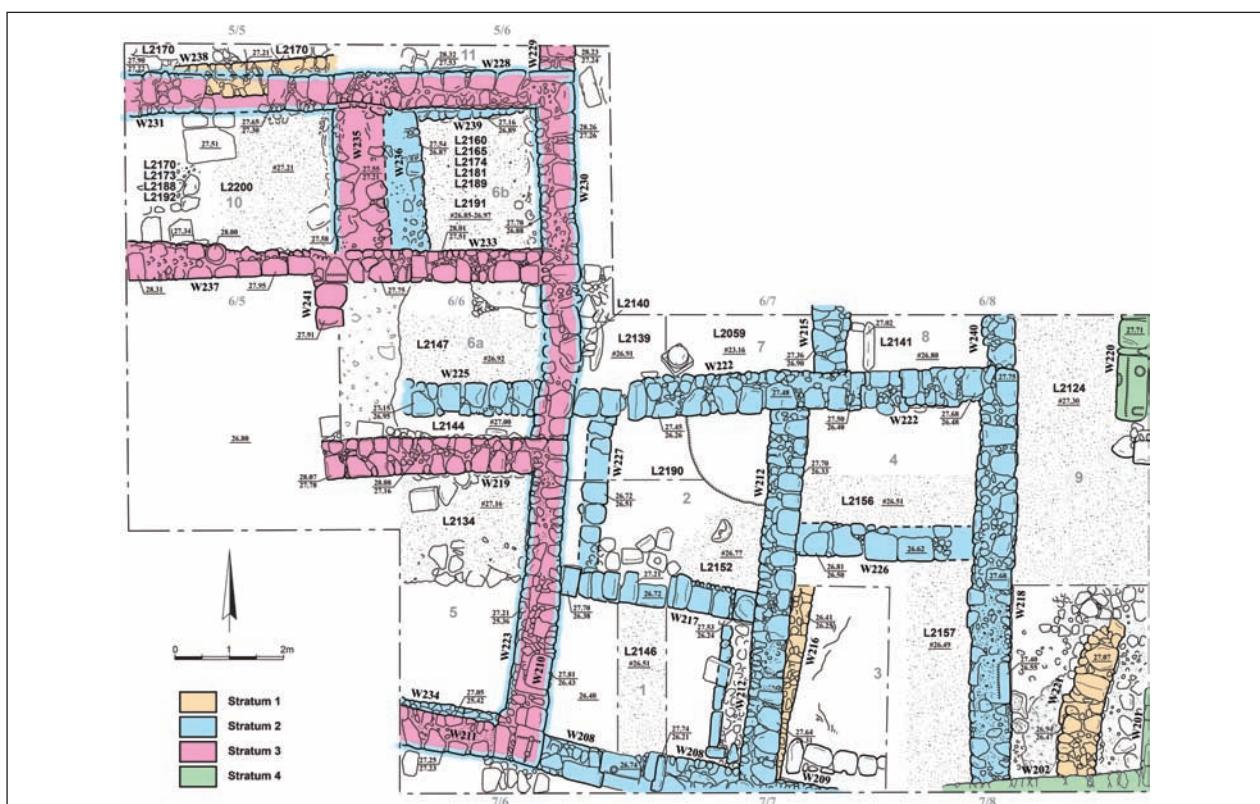
חווקק מוזכרת בתיאורי צלייניס בימי הביניים ככפר מוסלמי בשם "יוקוק". גם במסמכים מינה ומוסוי מן התקופה העות'מאנית ומתקופת המנדט נזכר הכפר בשם "יוקוק" ומתואר כיישוב חקלאי מוסלמי.

תולדות המחקר הארכאולוגי

הראשונים לערוך סקר עתיקות בחוקוק היו י' גירין, אשר ביקר במקום ב-1875, וק' ר' קונדר והה' קיטשנר, שערכו סקר בשירדי האתר ב-1887 מטעם קרן החוקרים הבריטית (Exploration Fund). בשנים 1956-1957 נערך האתר בידי ב' רבני מטעם אגף העתיקות של מדינת ישראל ובמסגרתו גם נערכה חפירה מצומצמת במערות קבורה מהתקופה הרומית שמצpun לאזור. ב-1968 נערך הימאותה העות'מאנית ונותרו ממנה במרכזו האתר עירימות של אבני ובהן גם אבני עתיקות. מאי נערך בשירדי האתר סקרים נוספים בידי סוקרים שונים, ביניהם י' טפר ו' שחר, צ' אילין ו' לבנר.

מאז שנת 2011 נערכות בחוקוק חפירות בידיIDI משלחת ארכאולוגית המורכבת מאוניברסיטאות אקדמיות, בניהולה של ג' מגנס ובעזרת ש' קיסילביץ. על אף עדות ליישוב שהתקיים במקום שנים רבות, החל בתקופת הברונזה הקדומה, כאמור זה מתרכז רק בשירדי הכפר הרומי-ביזנטי ובעיקר בשירדיו של בית הכנסת, שהוקם בראש הגבעה בתקילת המאה ה-1 לסתירה.*

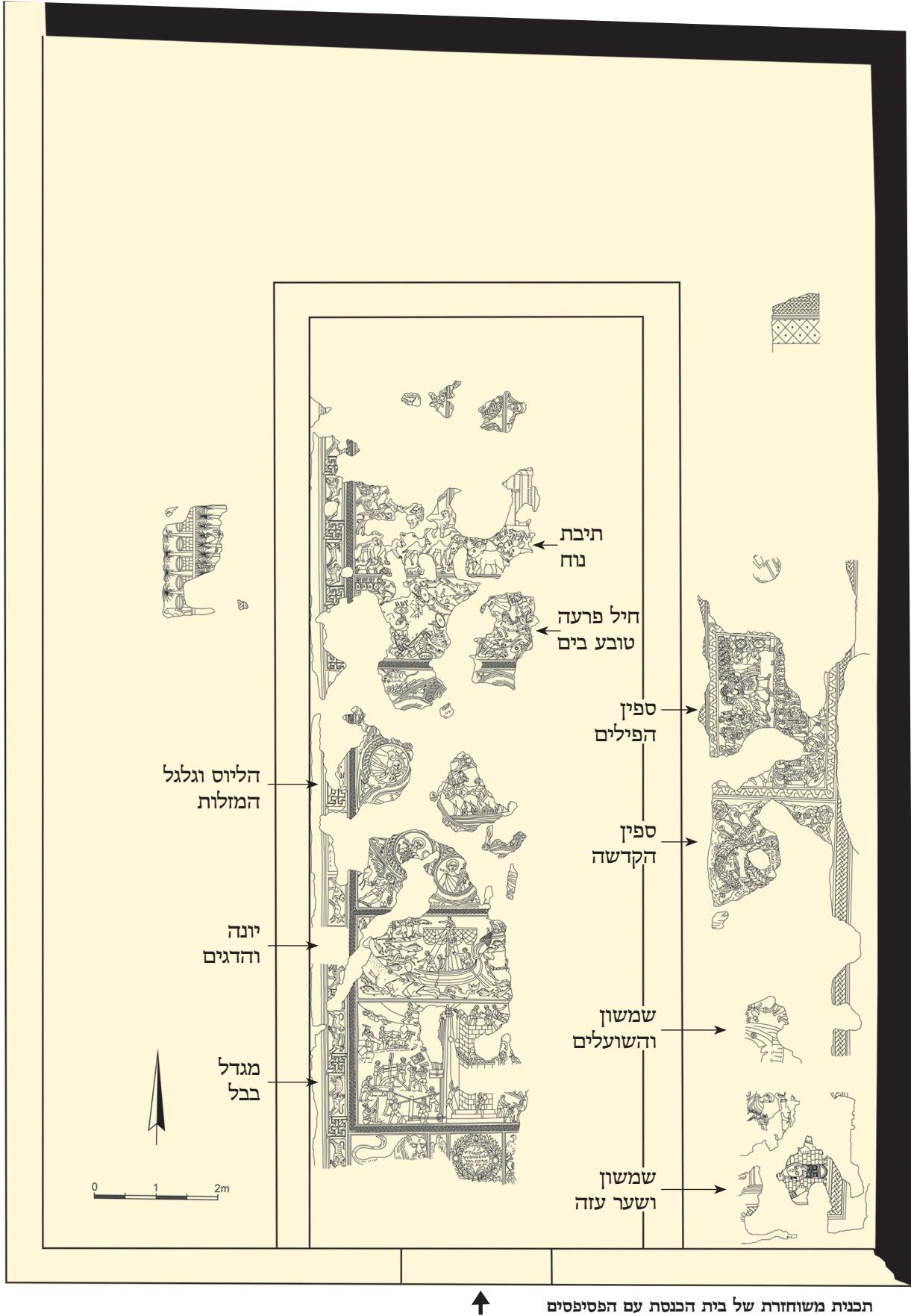
* ואלה המשתרפים במאמר זה: ג'ודי מגנס (מנהל); שועה קיסילביץ (שותה למנהל); מתיו גריי ודניס מייז (מנהל שטח 3000); קרן בריט ורען בוסתן (פסיפסים). שרטוט: סלאבה פירסקה; צילום: ג'ים הרמן; צילום אוויה: Griffin Higher Photography. המוסדות הבאים הם חברי מאגד פרויקט חפירות חוקוק כיבוי: אוניברסיטת צפqn קוליניה בצל'היל, אוניברסיטת בילו, אוניברסיטת בריג'ם יאנג ואוניברסיטת טורונטו. אסורי תודה את על הסטייע במימון מעת חברי המאגד ורק נאמנת קיטאן; מועצת המשלחות של National Geographic Society והכנית ויאט גוטס; קרן הספרייה הקלסית ע"ש לוב; מרכז ללימודי יהדות, קוליניה; החברה הבינלאומית לתקומבות; ספריית דמברטון אוקס; קרן הייכמן לתרבות יהודית; הקרן לארכאולוגיה מקראית; ותורמים פרטיים ובאים.

תצלום ותבנית של שרידי מבני המגורים בשטח 2000

תצלום אויר של בית
הכנסת והמבנה מימי
הבנייה בסוף עונת 2017.
בהתיק נראים הקירות
החיצוניים והטילובט
של המבנה, ובמרכזו
הפסיפסים שנחשפו
בחלקו הדרומי של אולם
התווך של בית הכנסת.

תבנית משוחזרת של בית הבנשת עם הפיסיפסים

למורח, נמצאו מושתחות על רצפת הפסיפס בקצה הדרומי של אולם התווך – אולי שרידי בימה שפורקה בעת בניית מבנה הציבור בידי הבניים.

שברי כליל חרס ומטבעות שנמצאו בתעלת היסוד של הקיר המזרחי של בית הכנסת ותאריך פחמן 14 של דגימת פחים מתשתיות הפסיפס מעיברים על קר שבית הכנסת נבנה בתחילת המאה ה' לפסירה. לא ברור מתי וממיiso סיבה יצא בית הכנסת מכלל שימוש. בשידרו אין כל סימן להרס על ידי שריפה. ניתן שהפסיפסים ניזוקו בהתקוממות המבנה, אולי כתוצאה מרעידת אדמה שאירעה לאחר נטישת הבניין. מפולת המבנה מכסה רובך עפר שהעצבר מעל הפסיפס. ראה שלפחוות חלק מהפריטים האוריכליים של בית הכנסת הרוצאו מהמקום מאוחר יותר, כנראה לשימוש במבנה שהוקם בידי הבניים. באותה עת הונח רובך מיידי מעל הפסיפסים והמפולות, כתשתית לרצפת המבנה החדש שהוקם במפלס שהיה גובה מהם בכ"ז מ'.

חוליות עמודים מבית הכנסת שנמצאו בשימוש משנה לתמיכת הסטילובט של הבניין מימי הבניים

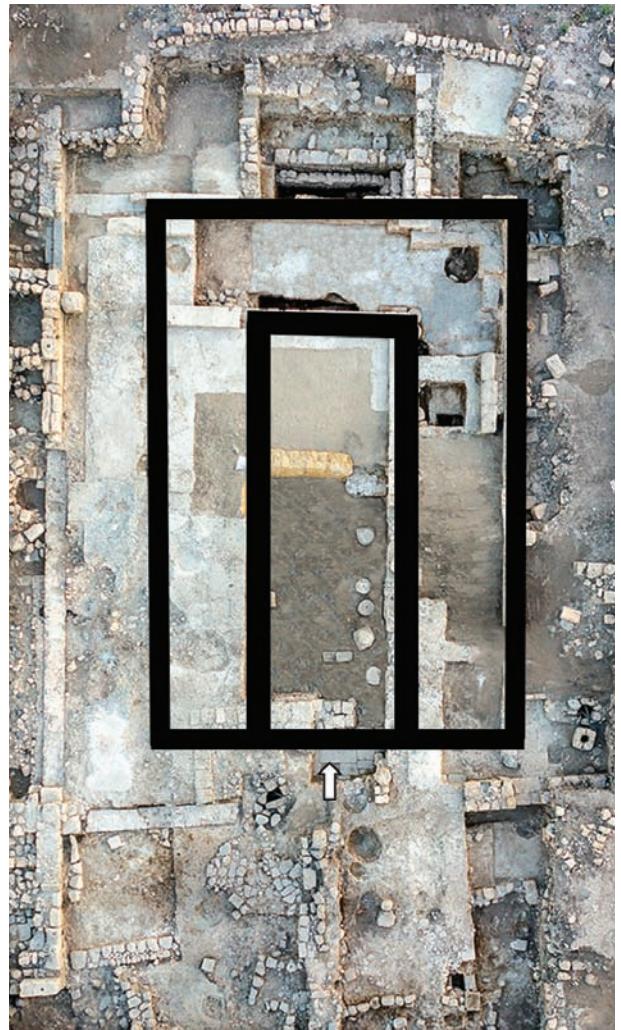
חוליות עמוד מוכסה בטיח מציר מבית הכנסת שנמצא בשימוש משנה בתמיכת סטילובט הבניין מימי הבניים

הפסיפסים

אולם התווך והסיטראות של בית הכנסת מרוצפים בפסיפסים צבעוניים וביהם סצנות פיגורטיביות ערוכות בספינים. תיאור הסצנות החל מתחילה בספינים שבפסיפסי הסיטהה המזרחתית, בכיוון מדרום לצפון, וועור בהמשך לאלו שבאולם התווך, בכיוון ממערב לדרום.

פסיפסי הסיטהה המזרחתית ספין שמושן ושער עזה

הספר בקצת הדרומי של הסיטהה המזרחתית פונה לכיוון אולם התווך (מערבה) ומציג את הסיפור המובא בשופטים ג' טז, שבו מתואר שמושן הנמלט מעזה, ונושא את שער העיר על כתפיו. שמושן מוצג כדמות גודלה מאוד ביחס לדמויות

תבנית משוחזרת של בית הכנסת

שועלם. גם כאן מוצג שמשון כענק, לובש טוניקה מקושתת במודלון עגול (*orbiculum*), למותניו אבנט עבה ועל כתפו גלימה אדומה הנופלת בשני קפלים אנכיים לצד שמאל של הטוניקה. שני הפסינים שמשון לבושים בגדים אופיניים לחילום מהתקופה הרומית המאוחרת והתקופה הביזנטית. משמאלי (עפונית) לשמשון נראים זוגות השועלים שנובתויהם קשורים לפידים دولקים, כמוואר במקרא, הרצים כאילו כל אחד לכיוון אחר.

ספין ההקדשה

צפונית לפסיפס שמשון והשועלם נמצא ספין רבוע ובמרכזו מדרlion ובו כתובות עבריות. עיצוב הספין מפנה את המתבונן למדרlion שבאמצעו, בהדגשת מרכזיותה של הכתובת. הכתובת מוקפת זר ובו מושלבים בארכיטקטורה הצידית מעיגלים שבתוכם ראשיהם: שני ראשי נשים וראש גבר בעיגול העליון, כולם מביטים לכיוון הכתובת. סביר שמתוחת למדרlion המרכזי היה במקור מעגל טסק שבו ראש גבר. בארכע פינות הספין מתוארות ארבע דמויות גברים, *atlantes*, המחזיקים את הזר. הם לבושים מכנסיים הדוקים במותן ומגפים רכים. פלג גופם העליון חשוף ושריריו החזו מודגשים, וידיהם מורמות מעלה להמון ברור. גirlunda רציפה, המתחפתת מעל כתפיים השמאליות ומאהורייהם, מחברת בין הדרומיות. רגליים ניצבות על כדורים בארבע פינות הספין. בצדדים מוציאים פנוי אדם או מסיכות. כל כדור מורם על ידי דמויות עירומות ומכונפות (קופידוניים, *putti*). ייתכן שהכתובת במרכז הספין, שරודה רק בחלקה, מנעיצה את בניית בית הכנסת וכוללת ברכה לאלה ששותרים באדיות על כל המצוות, או לאלה אשר תרמו למפעל הבניה.

ספין הפילים

צפונית לספין ההקדשה נמצא ספין גדול ובו פסיפס יווץ דופן מכל הבדיקות – פסיפס הפילים. בינווד לשאר הפסינים שלאורך הסיטהה המורחתית, ספין ההקדשה וספין הפילים פונים מזרחה, ויתכן שיש כדי להעיר על קיומו של פתח בקיר המזרחי של המבנה. התיאור בספין מחולק לשלווש רצועות המתרחבות כלפי מעלה. מזרוב בנואה בסיפור ששiao מתואר ברצעה העלומה, במפגש בין שתי הדמויות הגדולות. הגברים לובשים טוניקות וגלימות מקושטות באוט היונתי H (eta). סמל המציג על מעמדם הגבוה. מעל כל אחד מהם מוצב נר דולק. הדמויות בגובהה המרכזית היא של גבר בעל שער שיבת, יושב על כס ומוחזק מגילה.

שמשון נשא את שער עזה

האחרות, בעל שיער קצר ומוסלסל בעקב חום-אדמדם. הוא לובש טוניקה חגורתית אבנט עבה ועליו גלימה אדומה ומוחזק בשתי ידייו את שער העיר על כתפו. בחלק הפסיפס שמתוחת לדמות שמשון ומשמאלו נראים סוסים ורוכבים – אויל פלשתים.

ספין שועלי שמשון

צפונית לתיאור שמשון הנושא את שער עזה יש עוד תיאור מעשי הגבור המקראי: סייפור שמשון והשועלם המובא בשופטים טו: ד-ה. החלק שסדר בפסיפס כולל חלק מפלג גופו העליון וירכיו של שמשון, וחקלים משני זוגות

שמשון והשועלם

ספין ההקדשה

ברצועה העלiona מפגש בין שתי קבוצות גברים ובראש כל קבוצה ניצבת דמות שחשיבותה מודגשת על ידי גודלה ומיקומה. חברי כל קבוצה מביטים בעיפיה על המפגש הדורומי שבין הדמויות הראשיות. מפגש זה, הנראה ברוגע של פיסוס, הוא מוקד התיאור ברצועה העלiona ושיאו של הסיפור כולו המציג בספין זה.

הקבוצה שבצד שמאל כללה במקורה שמונה גברים אוחזים בידיים חרבות ובראשם גבר קשיש בעל זקן ושער שיבת. כל הדמויות לובשות טוניקות וגולימות – אלו הן אותן הדמויות הנראות ברצועה האמצעית. ראש הקבוצה מביע באצבע ידו הימנית כלפי מעלה, בודאי לשמיים, ומחזיק בידו השמאלית חפץ, אולי מטבע או חרב, שאותו הוא מציע לדמות הגדולה השניה, שמולו.

ספרה עם ראש אדם או מסכה בספין ההקדשה

ספין הפלילים (בימין) וספין ההקדשה (משמאל)

ספין הפלילים

וההסכם שנחתם בסופו בין הסלקיים והמלך והכהן הגדול החשמונאי יוחנן הורקנוס הא'.

פסיפסי אולם התווך

טיורי הפסיפסים שבאולום התווך מופנים כלפי הנכס בפתח הראשי, שבמרכזו הקיר הדורי של בית הכנסת, ומסתכל עבר הקצה הצפוני של האולם. הפסיפנים מוקפים מסורת רצואה מפוארת מורכבת ממסגרות מלבניות ומתחאות בה ליטיגזון סצנות ציד של בעלי חיים, שביניהן מפרידים ריבועים מעוטרים במיאנדרים גיאומטריים בפרוספקטיבה תלת-ממדית.

רישוף אולם התווך כולל חמיישה ספיינים המתארים, מCEFן לדורם, תיבת נוח וזוגות חיים; חיל פרעה טובע בים סוף; הליוס וגלגל המזלות; יונה הנביא נבלע בלוע שלושה דגים; ובניית מגדל בבל. ספיינים קטנים יותר בקצוות הצפוני והדרומי של אולם התווך מעוטרים באירועים, עיטים וכתוות בתוך זר.

תיבת נוח

הספיין הצפוני ביותר באולם התווך מתאר את תיבת נוח וזוגות חיים, כנראה לפני עלייתם לתיבה (בראשית י: ז-ח; י: ז-ח). זוגות החיים ערוכים בשורות הפונות אל מרכזו הסקיין. בין החיות הניתנתו ליוויו חמורים, פילים, דובים, גמלים,

ראש הקבוצה שמיינין לבוש כמו מלך במסע צבאי והוא מעוטר בסמלים המעידים על כך: שרiron זהה ממתקצת (קיראס), בגד עליון, גלימה (*chlamys*) ונוור על מצחו. בידו הימנית הוא מฉบע על פר שהוא אוחז בקרנו בידו השמאלית. הדמות מלואה בפלקס של חיללים חמושים ומעבירים על היותו מלך יווני ולא קיסר רומי. לבשו, למורת זאת, אינו הלניסטי אלא מתאים לבוש הקיסרים בשליח העת העתיקה. הדבר עולה בקנה אחד עם נתיחה אנטרכוונטיבית באמנות להציג לבוש בסגנון עכשווי גם כשםדבר בתיאור של אירופע מתוקפה קדומה בהרבה.

בפסיפס הפלילים חוטות כתובות המזהות את מהות הסצנות המתוארות ואת זהות הדמויות. נוכחות פiley קרוב ומלך יווני עטור נור וגלימה טוגלה הוא יהודי בקורפוס האנוניה היהודי בין עיטורי בית הכנסת הקדומים. בכל יתר בתיה הכנסת, טשאי עיטורי הפסיפסים הם סיורים מקראיים. כאן, לעומת זאת, האיקונוגרפיה מעידה על אירופע ההיסטורי או בתקופה ההellenיסטית. פירושים אפשריים לעיטור ספיין זה הם סיור מקראי מותגןך עצמו או מקורות יהודים אחרים או נוצריים; אירופע כלשהו מיימי מרד המקבינים וביחור מסורת הקשורה למות על קידוש השם; המפגש האגדי בין אלכסנדר מוקדון והכהן הגדול היהודי; ואולי המצעד הסלבי על ירושלים בידי אנטוכוס השני סידטוס

הרצעה העלינה של ספיין הפלילים

ספין תיבת נח

בין מרכבות וסוסים נופלים. התיאור מגלה יקרה חזקה לשירות הים (שםות טה: א-יט, כא), שבה הפרשים, הסוסים ומרכבות צבא מצרים נורקים לים. הרש בתיאור מוטיב זה משקף אול מסתורת של קריאת פרק זה חלק מהפולחן בבית הכנסת בארץ-ישראל בשלבי העת העתיקה.

הפסיפס מציג את חיליל צבא מצרים בלבוש צבאי, רומי באופיו, נופלים ממכובות ותוממות לסוסים הנהוגות בידי חיילים נספחים וכולם מותקפים או נטרפים על ידי דגים פראים. החילילים, הדגים ובכללם חיים מפוזרים בשטח הספין בסידור המדגיש את האנדראלמוסיסיה והאלימות שבאיורו. ההקבלה היחידה לסצנה זו נמצאה ברצפת הפסיפס של בית הכנסת בוואדי חמאם, הנמצא במרחק לא רב מדורות לחוקוק. הדבר מעיד על רפרטואר של נושאים משותפים, שהיו מקובלים בעיטורי רצפות בתים נכסת באור זה. בספרות חז"ל שכיחים תיאורים של ים סוף, הבולע ופולט את גופותיהם של חיילים מצרים לעני בני ישראל בחוכחה להבוסת המצרים. דגי הפרא המעטירים את הספינים בשני התרמים נעדרו כנראה להציג את כוחו הרוב של הים לבולע ולפלוט את החילילים הטבעיים, נשא שאולי יש לו רמזים בתلمוד הירושלמי. ישנם מקורות ובניים המקשרים בין עניות המצרים בים סוף לקבוצות או יהידים אחרים הנענשין בידי אלוהים בגלגאותם, בהם דור המבול ובוני מגדל בבל, סייפורים שגם הם מתוארים בפסיפס אולם התוך של בית הכנסת בחוקוק.

פרט של זוג חמורים בספין תיבת נח

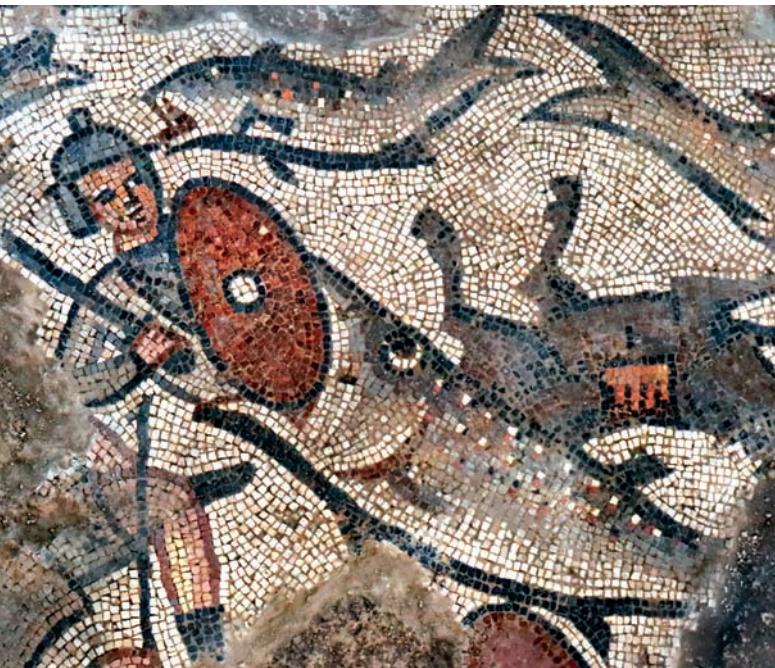
نمירים, אריה ולビאה, נחשים, בבשים, שועלים ויונקים. בקרבת מרכזו הסצנה נותר קטע יחיד שהשתמר מהתיבה, שצורתה כקובסת עץ ניצבת על רגליים. מימינה (מזרחה) מוצג מבנה בעל גג רעפים שהשתמר חלקית. הקשר בין התיבה ובין המבנה אינו ברור מכיוון שחלק הפסיפס שהיבר ביניהם נזוק על ידי בור מאוחר.

חיל פרעה טובע בים סוף

הספר שדרומית לה של תיבת נח מציג תיאור בלתי שגרתי של סייפור קריעת ים סוף וטבחת חיל פרעה (שםות יד-טו). חיל פרעה נראים בו נטרפים על-ידי דגים גודלים הפוזרים

ספין טבעי חיל פרעה בים סוף

רג בולע אחד מוחילי פרעה, פרט מספין טבעי חיל פרעה בים סוף

חלק משם החודש כסלו. מזל החודש מרוחשון שמתהנת לו מוצג בעקרב מול חזיה דמות הגבר. מזל חודש תשרי מוצג בדמות אDEM קטן המוחזיק מאזניים, האנשה של צדק.

הליוס וגלגל המזלות

במורכו וצפת אולים בית הכנסת נמצא ספין גדול, ובעוד המתאר את הליוס ומחרוז גלגל המזלות, נשא המופיע ברצפות פסיפס עוד בשמהנה בתה הכנסת בני התקופה וכן בחתובות בית הכנסת בעין גדי. סיידור מרכיבי העיטור של הליוס וגלגל המזלות בחוקוק נdry. הסיידור השכיח בניי משני מעגלים חד-מרכזיים עם הליוס בתוך המעגל הפנימי ומסביבו סימני המזלות בשתיים-עשר מסגרות טרפיזיות שוות בגודלן. בחוקוק, לעומת זאת, סימני המזלות נתונים בתוך מעגלים שווים זה בזו. ההקללה היחידה לכך נמצאה בבית הכנסת ביפיע.

במדלון הליוס שבמורכו הפסיפס בחוקוק השתמרו ייחודיים, קרני המשם ומרוכבה בעלי ארבעה גלגים ותומה לאربעה סטסים לבנים. בגל הנזק שנגרם לדמות הליוס הטהוג במרוכבה, אין לדעת אם הוא הועז כהאנשה של אל המשמש היווני-רומי (כמו בחמות טבריה, בית אלפא ונערן), או שמא הועז כשם (כמו בציפורי). קטעי כתובות, כנראה בעברית, נתרשו ברצועה המפרידה בין מדלון הלייס לרצועת סמלי המזלות.

סימני המזלות של חודשי השנה נתונים כאמור בשניים-עשר מעגלים שווים זה בזו מסביב למגדלון. החודשים שהשתמרו מוצגים בדמות גברים צעירים מגולחים למשעי, מלויים בשמות החודשים בעברית ובסימנים התואמים את החודשים. מעבר לכתפי הגבר בחודש טבת מוצג מזל החודש על-ידי עזים בעלת זנב דג. מתחתיו (לצד דרום) נותר רק

חודש טבת עם עוזים

הליוס וגלגל המזלות

חודש תשרי עם מזונים

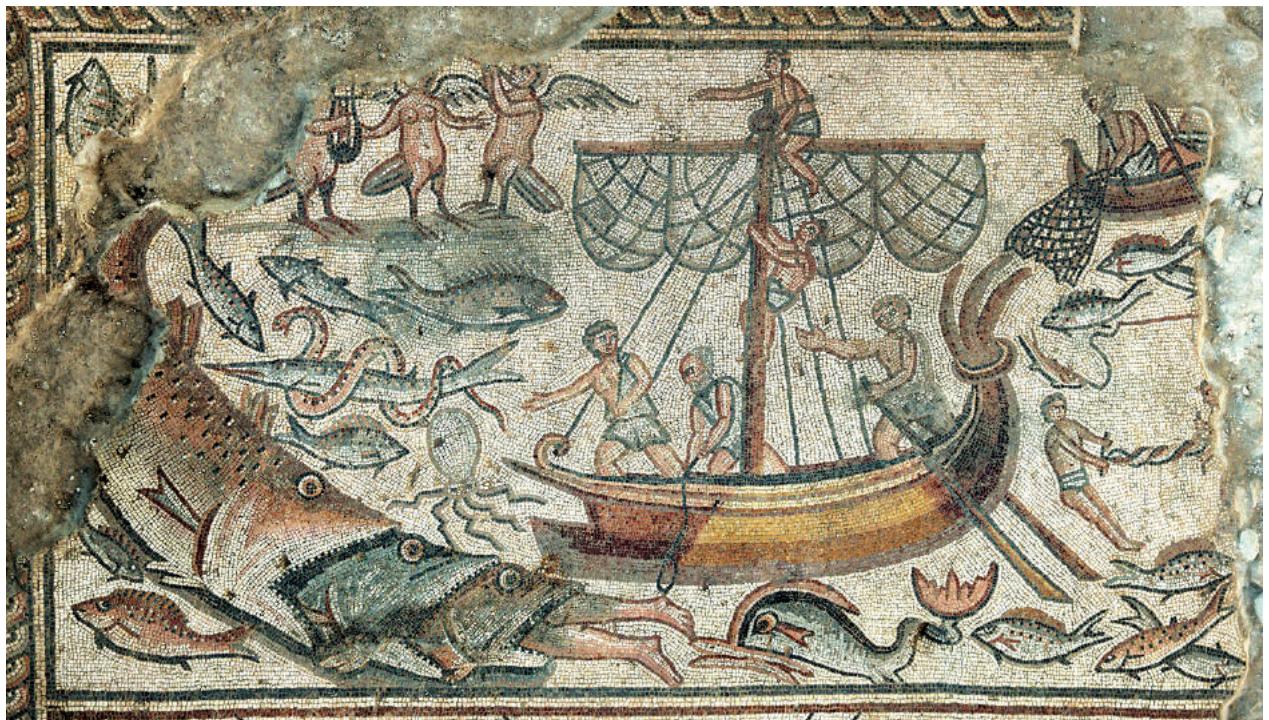
חלק ממורכבות הליוס שנראים בו גלגלי המרכבה וסוסים לבנים

האנשות של עונת השנה מוצגות בפייטת הספן. העונה היחידה שהשתמרה בשלמותה היא עונת תשרי (סתויו) – בפינה הדרומית-מערבית. העונה מוצגת כגבר מכונף המכזיך ביד אחת מקל ואשכול ענבים ובידו השניה אוחז בקרני איילה. מימין לדמות נראות שתי תאמים. הגבר לבש טוניקה קצרה האופיינית לעובדי כפיים. האנשת עונה בדמות גבר היא ללא תקדים בעיטורי בתיה הקדומים. בתיה בנסת אחרים, שבהם מוצגים גלגל המזלות והליס, עונת השנה מתוארת כדמות נשים, שבדרכן כלל אין מכונפות.

יונה והדגים

בפסין שמדרום לגלגל המזלות מוצג הקטע מסיפור יונה הנביא, שבו הוא מוטל לים בידי מלחי האונייה ונבלע על ידי דג גדול (יונה א: יב-טו; ב: א). הסיפור מתואר בתפאורה מלאת דמיויים, הכוללת צנצנות מחוי יומיום בים: מימין למעלה, ספינת דג קטנה עם דיג מטיל רשות; מתחת, שני דיגים, לבושים בגדי קוצר המכטח את חלציהם, סוחטים רשת דג נטפת מים. במרכזו הסצנה אונית מפרשים גדולה עם צוות של חמישה מלחים, שניים מהם מטפסים על התורן. גבר מזוקן וקרח-למחצה שבמרכו האונייה – אولي רב החובל – מורייד למים חבל שלולאה בקצתו. מתחת לה נראות רגלי יונה בולטות מפיו של דג גדול, אשר נבלע על ידי דג גדול ממנה, שגם הוא נבלע על ידי דג גדול עוד יותר. בשמיים, בפינה העליונה משמאלי, שורה של שלושה

האנשה גברית של תקופת תשרי

ספן יונה

מגדל בבל

הספרון שנמצא דרומיות לטענת יונה מחרар את בית מגן בבל (בראשית יא: א-ט) ואת עונש אלוהים על המעשה. האנדורלמוסטייה והאלימוט המתווארות בספין הן תגבות האל על חטא ההיבריס (התנשאות, יהורה) של בני האנוש. הפעלים, הנבדלים זה מזו על ידי התטרוקות, הוקנים, הבגדים ואפילו צבע עורם, מייצגים בני עמים שונים. תוצאות הענישה מוצגות על ידי נפילת כמה מהפעלים מן הפעלים ומוחלי הגלגולות בראשיהם לפני מענה אל מותם ועל-ידי מריבה הפורצת ביניהם. במוקו הסענה הולך ונבנה מגדל מרובה. היבטים שונים בתהיליך הבנייה, כולל חציבת אבניים, גירות, ומערכת מורכבת של גלגולות, מוצגים סביב המגדל. מקבילה לשענת מגדל בבל ידועה רק מבית הכנסת בוואדי חמאם ושם המגדל מצולע ולא מרובה.

הערות על פסיפסי חוקוק

אפשר לוות כמה נושאים חוזרים בפסיפסי בית הכנסת, כגון המוטיבים של מים והשמדת החיים, בין שאלות בני אדם

פרט בספין יונה: שלושה דגים בולעים את יונה

יעוריים היברידים, המורכבים שלושתם מראש וגוף עירום של איש וכנענים, עכו בולט ורגלי ציפור, העומדים על ענן סערה. השלישייה רודדת ומנוגת בחיליל ובנבול, ומושכת את תשומת לבו של המלח והוא מעציב עליה מראש התווך. צורותם ההיברידית, ענן הסערה ומופע הנגינה אינם משאירים ספק שהכוונה להרפויות-סירנות (harpies/sirens). עם זאת, זהו התיאור הוודאי הראשון של סיפור יונה שנמצא עד כה בעיטורי בתי הכנסת.

ספין מגדל בבל. האבנים מימין הן בניה מאוחרת, אולי מדרגות ביום שבנהה על גבי הפסיפס

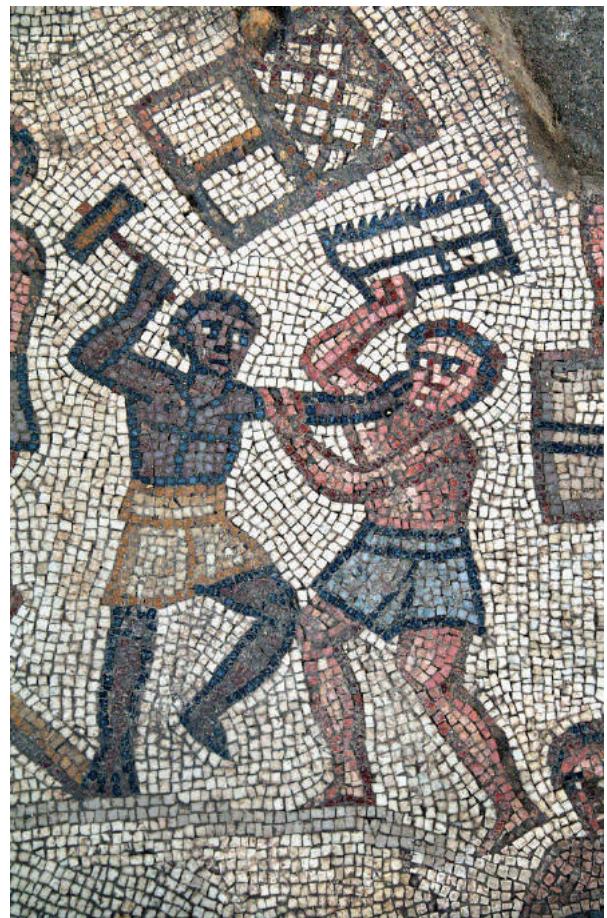
גנרים מנוטרים קורה בספין מגדל בבל

ובין שאלות בעלי חיים. כוחם הנורא של המיםivolט במיויחד בספינים באולם התווך: תיבת נח, חיל פרעה טובע בים סוף, ויונה הנביא נבעל על ידי שלשה דגים. התרומות של משבר וחורבן תואמות את הדוגש במאבק עם כוחות זרים בסיטרה המזרחית, כגון מלחתונות עם ישראל עם הפלשתים ועם היונים. גם הספין של מגдал בבל מצביע על תוצאות אלימות של התנשאות בני אדם, הנחלקים לפי שפותם ומווצאים.

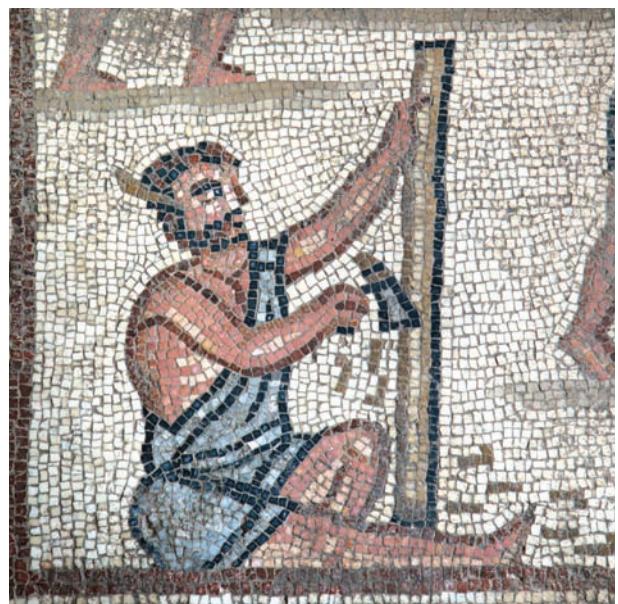
כמכלול, הפסיפסים מוחזקן מעוררים ספק בשאלת, האם מאהר אוטם נושא או מוטיב מסוותף, והאם אפשר בכלל להוות בהם מסר אחד. עם זאת, קווי הדמיון בין פסיפיסי חזוק וואדי חמאמם מעידים על כך שנושאים מסוימים היו בעלי חשיבות מיוחדת לקהילות יהודיות בגליל התחתון.

המבנה הציבורי מימי הביניים

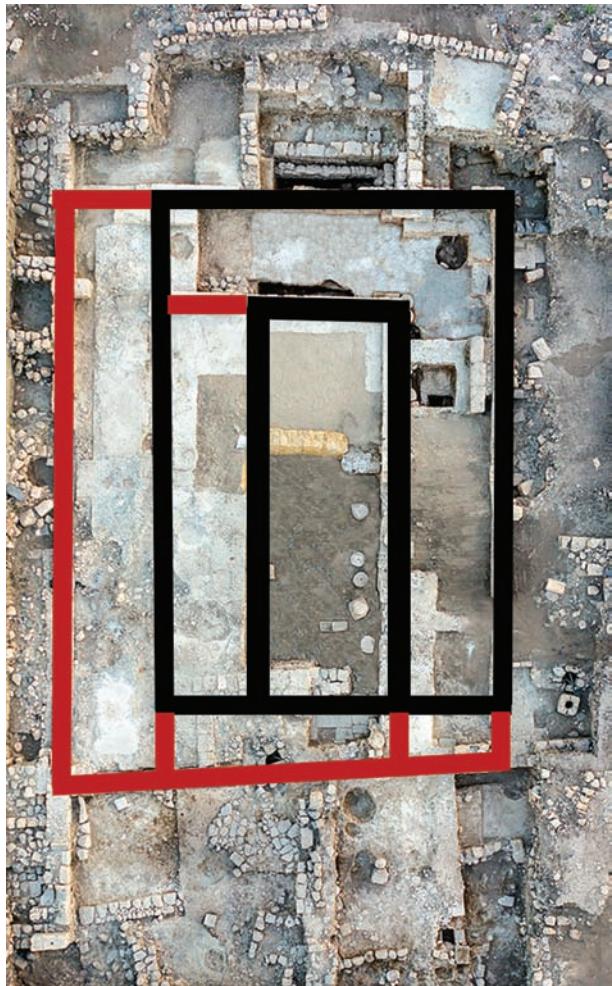
בתקופה הצלבנית-איובית-מלוכית (המאות הי"ב-הי"ג) הוקם מבנה ציבורי מונומנטלי מעל שרידי בית הכנסת הקדום במפלס של מטר מעליו. המבנה היה גדול יותר מקודומו ונעשה שימוש משני בקירות המזרחי והצפוני של בית הכנסת ובחלקו האדריכליים, אך הוא כלל הרחבה לדרום ולמערב והגיע במדдиיו ל- 17.8×24 מ'. כמו בית הבנשת שקדם לו, המבנה מימי הביניים הוא בעל תבנית בזיליקה ولو שלושה פתחים בקיר המזרחי ולפחות פתח אחד בקיר המערבי. אולם התווך מופרד מהסיטראות בצדדים מזרחה, צפון ומערב על ידי סטילובט, אשר במזורח ובצפון בניי מבנים מסוותות שעלייה ניצבו בסיסים גבוהים ועמודים.

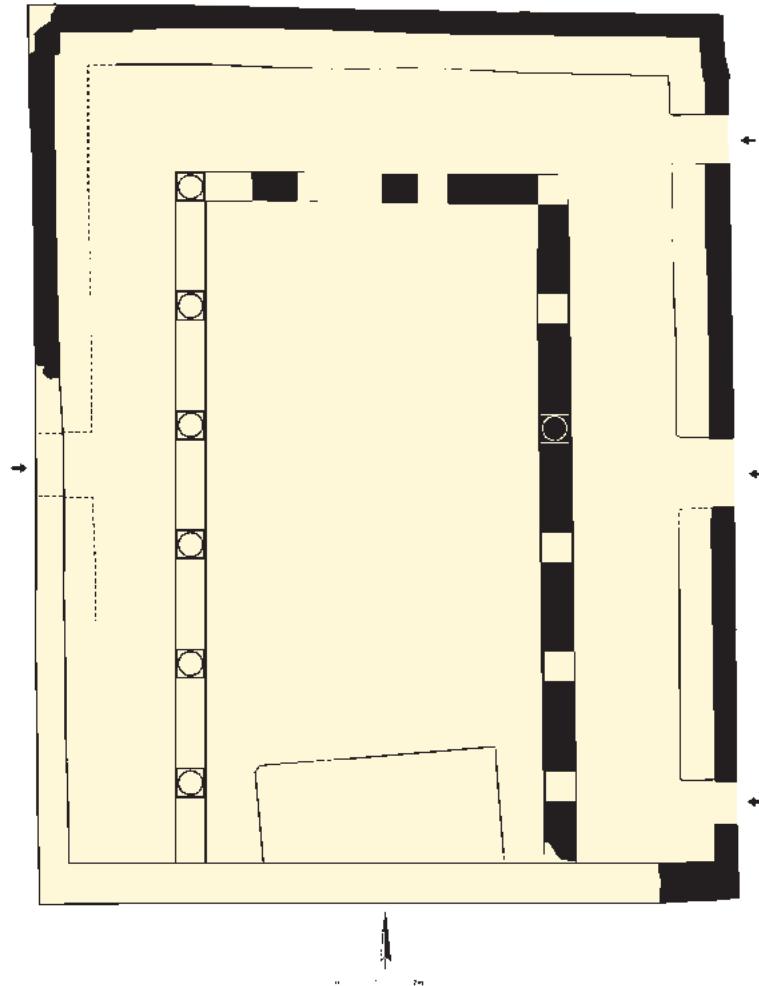
ריב בין פועלים בספין מגדל בבל

גנרטור בעץ (מאחוריו אוזע כליע עובודה), בספין מגדל בבל

תבנית מושלבת של בית הכנסת (שחור)
 ושל המבנה החיצוני מימי הביניים (אדום)

תבנית משוחזרת של מבנה הציבור מימי הביניים: שחור – שרידים
קיים (קירות, טילובטים, בסיסים, ועוד); לבן – שחזור שרידים
משוערים שטרם נחשפו; אפור – שחזור שרידים באזורי שנחפרו

בسيطرאות המורחית והצפונית ובפנייה הצפונית-מערבית של אולם הטור ושהמירו קטעים קטנים מואוד של פסיפסים לבנים מעוטרים בעיטורים צבעוניים גיאומטריים וצמחיים. כל חرس שנמצא מתחת לרצפה מצבעים על תאריך הבניה במאות הי"ב-הי"ג. שתי שורות של ספסלים מאבני בנייה, שנלקחו מבית הכנסת הקדום, הקיפו את פנים הבניין מן הצדדים מורה, צפון ומערב, רמו לשימוש הקדום במבנה כבית הכנסת ולא כנסייה או מסגד. אם אכן כך הדבר, ניתן אולי לzechoto עם בית הכנסת בכפר יקוק, שעליו דיווח אשתורי הפרקתי בתחילת המאה הי"ד: "ושם ראיינו בבית הכנסת ברצפה ישן טשן".

סיכום

תוצאות החפירות הארכאולוגיות בחוקוק מציעות על קיומה של קהילה יהודית כפרית מושגנת בגליל התיכון.

הטילובטים מצדדים אלה חופפים את קו הטילובטים של בית הכנסת, ואילו במערב הטילובט נבנה מעל הקיר המערבי של בית הכנסת (אוור זה טרם נחפר). אבני הטילובטים, העמודים, והבסיסים נלקחו ונראות לשימוש חור מחורבות בית הכנסת.

פריטים אדריכליים מבית הכנסת הקדום, בהם חוליות עמודים מטויחים, שעדרין נתרשו עליהם חלק מקישוטיהם המצוירים (על קיסוס וגפנום באדום ובצהוב), הונחו לאורן יסוד הטילובט המורח של המבנה החיצוני ומתחתיו כדי לתמוך בבסיסי עמודיו. תמייה נוספת לבסיסי העמודים בטילובט המורח והמערבי ניתנה על-ידי קירות תמך קצרים ומסיביים. יסוד רעף המבנה מורכב מרובד עבה של חומר יצוק, מעליו ורבד של אבני קטנות ומעליהם רובד עבה של טיח.

הפינה הצפון-מזרחתית של בית הכנסת (למטה במרכז) והמבנה מיימי הביניים עם הסטילובוט והבסטיסים (במרכז התמונה)

- [אריכיאולוגיות 129](http://www.hadashot-esi.org.il/report_detail.aspx?id=25304&mag_id=125) (2017) ג', מגנס, ש' קיסילבץ, מ' גריי, ד' מיזי וק' בריט, "חוקוק 2017", חידשות [אריכיאולוגיות 130](http://www.hadashot-esi.org.il/report_detail.aspx?id=25419&mag_id=126) (2018) D. Amit, "Mosaic Inscription from a Synagogue at Horvat Huqoq", *Bible History Daily* (January 2013), <https://www.biblicalarchaeology.org/daily/biblical-artifacts/inscriptions/mosaic-inscription-from-a-synagogue-at-horvat-huqoq/> (accessed 8/26/2018). K. Britt and R. Boustan, *The Elephant Mosaic Panel in the Synagogue at Huqoq: Official Publication and Initial Interpretations* (Journal of Roman Archaeology Supplementary Series 106), Portsmouth RI 2017.
- M.J. Grey, "The Redeemer to Arise from the House of Dan' - Samson: Apocalypticism and Messianic Hopes in Late Antique Galilee", *Journal for the Study of Judaism* 44 (2013), pp. 553–589.
- J. Magness, "Samson in the Synagogue", *Biblical Archaeology Review* 39/1 (2013), pp. 32–39, 66–67.
- J. Magness, S. Kisilevitz, K. Britt, M. Grey and C. Spigel, "Huqoq (Lower Galilee) and Its Synagogue Mosaics: Preliminary Report on the Excavations of 2011–13", *Journal of Roman Archaeology* 27 (2014), pp. 327–355.
- J. Magness et al., "The Huqoq Excavation Project: 2014–2017 Interim Report" *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 380 (2018), pp. 61–131.

המורחוי במאות הה'-הו' לספירה. תושביה בנו בית הכנסת מונומנטלי ובו פריטים אדריכליים מגולפים, רצופות פסיפסים ועיטורי טיח צבעוני ומכויר. אם גם המבנה מיימי הביניים שמעליו אכן בית הכנסת, הוא לא לפחות חשוב מקודמו מפני שלא ידוע כמעט דבר על היישוב היהודי באזור זה במאות הי"ב–הי"ג.

שרידי בית הכנסת בחוקוק אינם פתוחים למבקרים. הפסיפסים הזוצאו ממקום לזרוך שימוש ובודאות החפירה מולאו בעפר. תקוותנו היא שלאחר סיום החפירות יפתח האתר לביקורי הקהלה.

ספרות נבחרת

- ע' ליבר ובר' אורוסט, "סימנים מפעל החפירות בח'רבת זראי חמאם – כפר מנ התקופה הרומית בגליל", *קדמוניות* 149 (2015) 39–28 ג', מגנס, ש' קיסילבץ, מ' גריי, צ' שביב, ב' גורדון, ב' קוטנס וק' בריט, "חוקוק 2014", חידשות [אריכיאולוגיות 128](http://www.hadashot-esi.org.il/report_detail.aspx?id=25057&mag_id=124) ג', מגנס, ש' קיסילבץ, מ' גריי, ד' מיזי וק' בריט, "חוקוק 2015", חידשות [אריכיאולוגיות 128](http://www.hadashot-esi.org.il/report_detail.aspx?id=25060&mag_id=124) (2016) ג', מגנס, ש' קיסילבץ, מ' גריי, ד' מיזי וק' בריט, "חוקוק 2016", חידשות